

KÉT REGÉNY REGÉNYE (I.)

BOSNYÁK ISTVÁN

„...E megszabadulás nélkül nem segít rajtunk a szavak pszichoterápiája. De hiszen az utóbbi évtized második felében épp a politika követelte: mondjunk el mindent mi írók, vívjunk meg mondanivalónkért. Bölcs biztatás, benne az igazság keresi önmagát. Valóban, csak az elmondással, a kimondással juthatunk túl a tényeken, verkezhetjük le a sors reánk erőszakolt ajándékát, a félelmes kentaurok — még a kentaurok is legalább félig emberek! — mérgezett vérével átitatott, pusztulást hozó Nessus-ingét. (...) Nem az elhallgatás, nem a letagadás a huszadik század végének az erkölcsi útja, hanem a bevallás és kimondás.”

(Méliusz József: *Sors és jelkép*, 1975)

A *Város a ködben* (1969) után jócskán megkésve, immár harmadik kiadásban jutott el hozzánk a prózaíró Méliusz József másik alapműve, a *Sors és jelkép, avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1975). S mint annak idején az első regényhez csatolt *Regény*, melyben az író elmondta a *Város a ködben* kéziratának harmincéves történetét, most a hároméves késéssel megismert *Sors és jelkép* hasonló függeléke, a *Késői visszapillantás* is legalább olyan intenzív olvasói hatást váltott ki bennünk, mint maga az alapszöveg. Vagy, mint annak idején, a régi szép filosz-években, e sajtóságos eszázadi esszé (-regény) -műfaj magyar úttörőjének, Sinkó Ervinnek a könyve.

Sajtóságos műfaj? Önálló, külön műforma?

Ha elégséges megkülönböztető jegynek tartjuk, hogy a „regény regénye” szövegtípust egy önmagán mindig túlmutató téma jellemez, mivel az adott kézirat története egyúttal élet- és kortörténetet is feltételez, s a kézirat önsorsán túl emberi sorsot is revelál; hogy az „igazi” regényhez hasonlóan ennek is határozott epikus váza és szerteágazó, különböző funkciójú epizódokból egybeszórt cselekménylángolata, azaz „regényes” jellege van; hogy e „regényesség” jóval több reflexív elemmel, értekező prózai ellenponttal valósul meg, mint a „közönséges” regényben stb. stb., — akkor szövegtípusunk esetében viszonylag önálló, a regény és esszé határterületén álló műfajról is beszélhetünk.

„Emberi, nagyon is emberi” műfaj ez! Mint a témájául megtett műforma, amelyre épül, a „regény regénye” maga is józsuéi alkotói gesztus eredménye: időt fixál, időtartamot állandósít, az egyetemes elmúlás folyamataiból kiragadott és megörökített Történet révén nem engedi az Idővel együtt múlni azt, ami egyébként elmúlásra ítéltetett, s menthetetlenül mulandóba veszne. Vagyis: *dokumentum-irodalom*. Ám közel sem csupán irodalmi dokumentumok irodalma! Emberieké és koroké is, küzdelmeké és vereségké, moralitásoké és immoralitásoké, történelemé és történelemnek becézett dzsungelé is!

A műfajunk cselekményrejtélyeibe való behatolás tehát mindig izgalmas és tanulságos feladat. Hogy ez utóbbi, a tanulság szempontjából kinek mit nyújt egy-egy „regény regénye”, az az immanens szövegátháson túl nyilván az olvasó magántörténetétől és magándzsungelétől, s az odakinti és idebenti dzsungelék bejárására képesítő esztétikai/etikai fantáziájától is függ valamelyest.

Alábbi kísérletünkben mi is azt próbáljuk megfogalmazni, milyen *saját* víziója alakult ki bennünk a *Város a ködben* és a *Sors és jelkép* kézirat-odisszejának, s milyen *magántanulságok* derengtek föl olvasói tudatunkban e két „regény regénye” több mint izgalmas cselekményszövevényét bogozva.

(1) *Majdnem idill, avagy a történet reményteljes kezdete*. — A harmincas évek elején a hagyományos transzylvanizmussal opponáló *Új arcvonal*-nemzedék balszárnán indult, az avantgarde forradalmi hagyományát továbbvivő és — logikusan! — Gaál Gábor *Korunkjának* egyik főmunkatársává fejlődő, akkor alig harmincéves szerző 1938—40-ben a nagy Mester ösztönzésére szociografikus regényt ír szülővárosáról, Temesvárról. Szerzői meghatározással: „lírai szociográfiát” a családjáról, városáról, gyermekkoráról, az első világháborúról, a polgárságról, a nemzeti és osztályszemlésekről. Illetve, Gaál Gábor-i meghatározással: „temesvári lírai család- és városrajzot”. A korabeli dokumentum-irodalommal és a prousti prózatechnikával egyaránt megihletett *Monarchia*-regényt. Tízévi folyóiratirodalom — versek, prózarészletek, tanulmányok és publicisztikai írások főleg *Korunk*- és *Helikon*beli közlése — után: végre egy önálló könyv, a kezdetben két kötetre tervezett regény általi bemutatkozás lehetősége!

S e lehetőség, legalábbis az első kritikai véleményekből ítélve, nem is volt akármilyen.

Szemlér Ferenc például a regényben megvalósuló folytonos minőségi erősödést, az alakok kiteljesedését, a történések valószerűvé válását s a mondandó meggyőzővé levését dicséri, nem utolsósorban pedig a prousti (és remenyiki) indítás sikeres levetkőzését is.

Bányai László, az ekkor már illegálisba vonult *Korunk*-kritikus összbemomása pedig: „határozott, jól felépített műalkotás, súlya van és el-

hitető ereje, s mindenekelőtt mély társadalmi élmény. Művészi élvezetet nyújt és szíven ragad emberi valóságával.”

Dési Huber István a regényt azért tartja sikerültnek, mert az ábrázolt világot a legkülönbözőbb oldalakról világítja át és teszi egy időben vizsgálat tárgyává: „a társadalmat hol rálátásban felülről, hol alulról, mintegy békaperspektívából látja az olvasó s a mikrokozmoszon minduntalan áttűz a makrokozmosz távoli fénye újabb és újabb árnyalattal gazdagítón.”

Illyés Gyula két nagyobb részlet alapján mond sommás — és egyértelmű — ítéletet: „A megfigyelésnek, íráskészségnek oly értékeit látom mindkettőben, hogy — már minden további dicséző jelző nélkül megbecsülésemet rögtön a kritikával fejezem ki.”

Érdekes, hogy a reményteljes kilátásokkal induló „regény regényében” a mi Szirmainknak is jut — méghozzá pozitív — epizód: „Kéziratát köszönöm. *Megigézve olvastam végig a fojtott légkörű regényrészletet*” — írja a *Kalangya* szerkesztője 1940 decemberében, s 41 februárjában le is közli folyóiratában a szóban forgó részletet.

Az alapján véve igen kedvező szakértői vélemények mellett az induló regényíró természetesen számos kritikai indítványt is kap, s az 1940-ben befejezett szövegen még 41 folyamán is hasznos változtatásokat eszközöl. Időközben pedig a regény már szép folyóirat-publicitásnak örvend: több részlete jelenik meg a *Korunkban*, majd a moszkvai *Új Hang*, a *Brassói Lapok*, a dél-erdélyi *Havi Szemle* s mint már említettük, a *Kalangya* is részletet közöl belőle.

A kezdet tehát több, mint jó! S mindehhez még — a háborús viszonyok ellenére — kecsgetető kiadási lehetőség is társul. Az önkéntes visszavonultságban élő Illyés gyakorlati közbenjárás helyett a nevét és korlátlan ajánlólevelét kínálja föl a szerzőnek: „... készségesen adok referenciát, ha ez számít valahol s megkérdeznének. Ha hasznosnak tartod, megkérlek, úgy juttasd el akánhova a kéziratot, hogy én biztattalak erre, mert a könyvet olyan értéknek tartom. Valóban annak tartom az eddigiek után s őszintén gratulálok hozzá.” Holter Károly a Szépművés Céhnek ír igen alapos és pozitív ajánlást. Illés Endre a Révai Kiadónál pártfogolja a regény kiadását, s a kézirat sorsának egyenetlői közt van Bölöni György is. És mindennek betetőzéseként, az erdélyi és pesti kiadási lehetőségek mellé még egy újabb is járul: a moszkvai! Az *Új Hangban* részleteket közlő Gábor Andor ti. arra kéri a szerzőt, sürgősen küldje meg a teljes kéziratot, személyesen fog gondoskodni moszkvai megjelenítéséről...

Moszkvában megjelenni? „Boldogan hittem az ígérkező fantasztikus szerencsében. Istenem, Moszkvában megjelenni! Hányszor fogócskázott velem az álmodozás, a képzelődés: hogyan alakult volna sorsom, az enyéim tragikus sorsa, ha Gábor Andor gondolata megvalósul?” — tűnődik a szerző a nagy sorslehetőségen harminc év múltán, immár a *Város*

a *ködben* „regény regényében”, holott e „fantasztikus szerencsének” akkor nem is volt olyan fantasztikus külszíne. Moszkvában megjelenni? De miért ne? Hisz az egybehangzóan pozitív szakvélemények mellett az eszmei minősítések is e pazar lehetőség valórválása mellett szólnak! Vagy legalábbis nem szólnak ellene. Hisz milyen eszmeiséget is képvisel e regény, mit tagad s mit affirmál, vagyis, korabeli műszóval élve, mi a tendenciája? — Három évtized távlatából a szerző így vall róla: „mi, más osztályból érkezettek a proletárforradalom színe előtt csak egyetlen erkölcsi fedezettel válhatunk szavahihetővé — a szakítással; Brechtrel szólva: ha osztályunk, amelyből jöttünk, árulónak minősít. Erre törekedtem.” E törekvés önmagában jó értelemben vett pozitív eszmeiséget ígér, a mód pedig, ahogy ezt a szerző a szövegben megvalósította, az ígélet realizálását is jelzi egyszermind: „Tehát alapvetően nem prousti írás a *Város a ködben*. Nem hódítja vissza az »eltűnt időt«; megidézi, azért, hogy megtagadja és eltaszítsa. Am, hogy eltaszithassam osztályomat, hogy osztályomat megfogalmazhassam: családom benső struktúráját kellett költőileg és dokumentárisan megragadnom. A családot a történelemben, konkrét társadalmi környezetében. A megidézettek tagadásával téptem el végleg a köldökzsinórt és szakítottam visszavonhatatlanul a réteggel, amelyből származom, egész tudati világával. Így taszítottam el a Monarchiát, a régi Magyarország polgári, nacionalista magyarság-fogalmát s téptem el véglegesen még egy mitikus köldökzsinórt. Apám világával a Monarchia »legmegbízhatóbb« fenntartóközege mállott szét.” S hogy nem utólagos szerzői „belelátásról” van szó, azt a megírás utáni — megőrződött — első szakvélemények bizonyítják a legmegbízhatóbban.

Szemlér Ferenc például már 1941 júniusában rácsodálkozik a szerző osztály- és államkritikájának katarktikus hatására: „*Mintha csak az író állandó tisztuláson ment volna keresztül.*” Egyúttal pedig nemcsak a pozitív tendencia jelenlétét, hanem annak bizonyos, mellőzhető többletét is regisztrálja: „A regény irányzatossága ellen nem tehetek kifogást, mert minden író legszentebb joga, hogy olyan etikai célzatosságot adjon a könyvének, amilyent akar. (. . .) Az irányzatosság [azonban] nem abban rejlik, hogy eszméink dicséretére vezércikk-szólamokat kenjünk a könyv lapjaira, hanem a nyersanyag művészi megmunkálásában található. A művészi fegyelmet és mértéktartást sohasem lehet szem elől veszteni.” Bányai László, az eszmei minősítés szempontjából ugyancsak megbízható *Korunk*-kritikus és akkori illegális harcos szintén reflektál a mű osztálykritikájára, s a haladó, sőt forradalmi szemléletet természetesen nem az író származásával, hanem regényének *immanens* tendenciájával méri: „Igazi, új értelemben vett társadalmi realizmus hatja át, noha korántsem társadalmi, hanem egyéni élmény-regény ez. És dialektikus a szó haladó értelmében, noha nem a társadalom feltörő mély rétegeiből jött ember élménye. Jól példázza, hogy nem »populizmus« kell ide, hanem ha-

ladó szemlélet, hogy fényében minden társadalmi kép forradalmi dinamizmust nyerjen.”

Megjelenni tehát Moszkvában, az ismét világtérboly előtt álló nagyvilág első és egyetlen szocialista államában? És miért ne? Igaz ugyan, hogy például egy másik nagy Monarchia-regényt az ottani kiadók még a *Város a ködben* első lapjainak megírása előtt végleg levettek a „napirendről”, ám abban a Monarchia-összeomlás csak ragyogó nyitányként van jelen — a *Város* szerzője évtizedek múltán „az *Optimisták fortissimós nagy bácskai nyitánya*”-ként méltatja majd —, egyébként pedig a Világforradalomként induló s tragikusan elbukó Forradalomról szól. A Forradalomról, melynek szintén egy „új értelemben vett társadalmi realizmussal” való epikus megragadása joggal sérthette az 1937-es Moszkva irodalmi s egyéb recenzióinak a szépérzékét. Azt a szépérzékét, amelyet az *Optimisták*-féle, konokul igazmondó szövegek nemcsak a forradalmi régmúltnak, hanem a forradalom akkori jelenének viszonylatában is alapvetően kétségbe vontak. A *Város a ködben* azonban ezt a konokul eretneki alkotói igazmondást mindvégig a Monarchia bomló időszakára korlátozza, miért képviselne tehát istenkáromlást még a harmincas évek végi Moszkvában is?

De nem, a nem éppen alaptalanul felvillanó „fantasztikus szerencse” egyelőre mégsem realizálódik: kitör a Háború, a második, s elsodorja az első koráról és a Monarchia végnapjairól alkotott erdélyi magyar víziót is. „Hová lettek későbbi fejezetei? talán az *Új Hang* kacattá vált holmijával kerültek, ki tudja, hová, amikor Moszkvát a németek már bombázták? Némelyik fejezet talán a prágai vagy párizsi tranzit-cím kályhájában égett el. Talán a Moldva vagy a Szajna nyelte el. A történelem elsodorja a moszkvai megjelenés álmát-lehetőségét. Ez a regény első veresége.”

Az első? Talán az első és az utolsó is egyszersmind. Hisz a regény életére az elemi erők vakságával rátörő Háború múltán jön a fölszabadulás, a regénybeli Monarchia egykori burzsoá „utódállamaiban” rendre földereng a szocializmus történelmi távlata. Hol jelenjen hát meg e múltat temető és jövőt anticipáló regény, ha nem a megkezdődött, színre lépett jövő társadalmában?

(2) *Még mindig majdnem idill, avagy indul a második regény regénye.*

— „Románia háborúba lépésének napjától a fegyverek visszafordításának napjáig naplót írtam. Az első huszonnégy órától végig abban a tudatban, hogy — legalábbis számomra — még fontos lehet ez a személyes krónika, de abban a tévhitben is, hogy az irodalom igényt tart majd e számadásra, tehát kötelességem lesz a háború alatt kívül-belül történekről valanom” — olvassa a *Sors és jelkép* 1972-ben rekonstruált regényében, s az a tény, hogy e második alapvető Méliusz-zéppróza megíródott, különös módon egyaránt igazolta a szerző hitét és tévhitet is.

Az aposztrofált napló 1943 tavaszán papírra vetett jegyzetei képezték ugyanis, egyrészt, a *Sors és jelkép* nyersanyagát. A másik adat- és élményforrást viszont az a politikai jelentés szolgáltatta, amelyet szerzőnk az illegális kommunista párt bánsági titkárságának a megbízásából írt dél-erdélyi — Temesvárt, a Bánságot, Aradot, a Maros mentét, Enyedet, Szebent és Brassót átpásztázó — körútja végén, arra keresve választ, 1943 tavaszán hol tart a romániai magyar kisebbség értelmiségi-rétege s külön az írói. „Merre tekintenek? Hogyan látják, mi történjék a háború után, ha majd túlvonul rajtunk a front? De addig is lehet-e rájuk számítani, csatlakoznának-e valamilyen formában a romániai antihitlerista és Antonescu-ellenes, széles, demokratikus alapzású patrióta mozgalomhoz?” — A romániai magyarság szempontjából e sorsdöntő kérdésre választ kereső politikai útbeszámoló, valamint a vele egyidőben — 1943 tavaszán — készült naplójegyzetek alapján született meg tehát a *Sors és jelkép*, ez az elődjéhez, a *Városhoz* hasonlóan szintén szociográfikus ihletű, ám a nyers dokumentumokat szépprózává nemesítő intellektuális regény. „A könyvbeli s nem a jegyzőkönyvszerűen leírt tényszerű utazás (...) fikció árán vált az irodalom realitásával. Annak a lélektani helyzetnek az absztrakciójában, amelyet a háborús valóság torzító képtelensége és a Kafka teremtette szubjektív, szorongásos légkör egymásra felelésében vélt felfedezni az író. Tehát nem az amúgy is tudott evidenciák bizonyítása tűnt írói feladatnak (...), hanem a szorongásos történelmi lélekállapot jelentése a determináló és abszurd evidenciák mögött: az érzelmi és gondolati vergődés valósága háborús viszonyok között, úton az ismeretlen »háború után« felé, ahol majd feltehetőleg meglegyünk a feleletet a háború alatt bűnösnek minősített kérdéseink tömkelegére. — Ilyképp keveredett össze könyvemben valóság és tény az emlékezéssel, képzelettel és látomással, s a külső világ a bensővel és egymásba, egymásra hatva (...) s harmadik szuverén valóságot teremtve. Az irodalmit.”

A szerzői intenció, a technikai/módszertani szándék és a kapott eredmény önmeghatározása ez esetben is egybeesik a korabeli kritika ítéletével. Méghozzá, ezúttal, nem a kézirat-, hanem a *könyvkritika* ítéleteivel! A *Sors és jelkép* ugyanis 1946-ban, a hadifogságból hazatérő Gaál Gábor kiadásában, az első romániai magyar könyvnapra — megjelent! Azért éppen ez, s nem a másik Méliusz-regény, mert a nagy papírhiány miatt s a szerző beleegyezésével e kisebb terjedelmű műre esik Gaál Gábor választása, s nem a *Város* terjedelmesebb szövegére.

S micsoda siker, milyen egyértelmű kritikai fogadtatás! És az alkotói, érények kiemelése mellett ezúttal is egybehangzó dicsérete a mű immanens eszmeiségének.

Benedek Marcell például azt hangsúlyozza, hogy a polgári eredet csöppet sem gyengít a szerző állásfoglalásának forradalmiságán, hisz a humánus forradalmárnak „nem kell okvetlenül vér szerinti közösségben lenni a munkással vagy paraszttal, hogy emberi igazáért harcolni tudjon”. A

kritikus szerint ez mindenekelőtt abban manifesztálódik, hogy a felszabadulás előtti Dél-Erdélyben megkínzott magyar-, és az Észak-Erdélyben megkínzott román paraszt a könyv tanúságaként egyformán közel van a szerzőhöz, s legfőbb, elválaszthatatlanul egyé forró „jelképei” pedig: „Erdély és szabadság; magyarság és humánus haladás”. Azzal a lényeges megszorítással azonban, hogy a mű egyúttal „hitet tesz a román és magyar nép testvéri együttélése mellett, amelyet az elkövetkezett új rendben senkinek sem tesz módja osztályérdekből uszítással megzavarni”.

Szemlér Ferenc a román—magyar testvéri együttélés regénybeli affirmálása mellett a mű erőteljes antifasizmusát domborítja ki: „Bárhova is teszi lábát [a szerző] a dél-erdélyi tájban, s bárhova is jut el emlékei vagy irodalmi párhuzamai között, a cél mindenütt ugyanaz: felfedezni, megtalálni, a sötétség mély rétegeiből kihántani azt a haladó magyar eszméletet, amelyet a világ harcterein és leigázott országaiban dühöngő fasiszmus immáron véglegesen kiirtani vélt. (...) A szerző felfedezi a dél-erdélyi tájat, a dél-erdélyi magyar sorsot, a magyar és román nép egymásrautaltságát, a fasiszta nyomás alatt feszülő és kitörést kereső szabadságvágy erővonalait, és amit minderről elmond, az pontos beszámoló és megbízható jelentés.”

Jancsó Elemér sommás ítélete egy tömör félmondatba van sűrítve: „egy kibontakozó írótehetség vallomása az eljövendő új világ mellett”. A műnek e jövő-anticipálását Jancsó egyrészt azzal bizonyítja, hogy „Méliusz könyve az első hiteles írás, az első valóság szemléletből fakadó kordokumentum, mely megismerteti (...) a román—magyar kibékülés első hősi kísérleteit az Antonescu-rendszer alatt”. Másrészt viszont ennél általánosabb, egyetemesebb humánusmot is lát a könyvben: „A Sors és jelkép nem propagandairat. A költői magatartás és az emberi szándék ihlette Méliuszt élményei megírására, nem pedig a dokumentumkeresés vágya valamilyen politikai állásfoglalás érdekében. Ezért őszinte igazságkeresésében, ezért valóságfeltáró sors- és emberjellemezésében. És mégis, az, amit mond, és az, ahogy dolgokat leír, propaganda az igazi emberiség, védőirat a meggyalázott humánus mellett.”

Kell-e mindennél jobb „eszmei karakterisztika”? Kaphat-e egy több mint ellentmondásos korban írt mű ennél pozitívabb minősítést az ellentmondásokat fölszámolni hivatott új társadalomban?

Az eszmei ítéleteikben egyként összecsengő kritikák azonban a fent idézettekkel még ki sem merültek. Jelképes, és a mű későbbi sorsa távlatából nézve: tragikusan paradoxális jelentőségű a tény, hogy a *Sors és jelkép* legelső kritikusa — egy román író, a Petőfit, Adyt és József Attilát fordító Costa Carei volt, akit „Méliusz barátunk (...) szép és őszinte” írása valósággal adys egzaltációba hevített: „Nagy igazságot fogalmaz meg Méliusz (...) Mindannyian tévedők voltunk, hibáztunk, bűnben marasztaltattunk el. Méliusz szinte hiábavalóan beszélt magyaroknak román írókról, amint ő maga mondja, a fafejűeknek, akik határozatlanul meg-

rándították vállukat: kik ezek, vajon hihetünk-e nekik? — Ezzel kiköveteli, hogy a magunk rendjén mi is bevalljuk, én és még néhányan hozzám hasonlók: hiábavalóan beszélünk csökönyös román testvéreinknek a magyar íróról, szavainknak alig támad visszhangja. — És mégis! — Miért nem találkozunk a közös eszmebarikádokon? (...) A Duna, az Olt egy hangon dalol, mert elvégre magyarok, szlávok, románok ugyanazt a gyötrelmet szenvedték végig. Mikor fogunk már barátságilag kezecskéket? — Ady szellemének ma válaszolunk: íme, barátságilag nyújtjuk kezünk egymás felé, ismerni akarjuk egymást, egyetértésben és békeességben óhajtunk élni.”

Ha mindehhez hozzáadjuk még, hogy a *Sors és jelkép* magyarországi kritikái is a romániai fogadtatással egybehangzóan méltatták a mű szellemiségét — Szenczei László például az író nyugatos kultúrájával és esztétikai fogékonyságával társuló „legharcosabb, demokratikus politikai magatartást”, valamint „az erdélyi magyar és román sors elválaszthatatlan történelmi közösségének” ábrázolását dicséri, és Horvát Márton is a népek közötti ellenségeskedés fölszámolásának méliuszai szorgalmazására utal —, s ha figyelembe vesszük azt is, hogy a 2000 példányban megjelent könyvet egy-két hónap alatt valósággal szétkapkodták: akkor joggal merül föl a kérdés, vajon ennek a Méliusz-műnek az esetében is csupán „majdnem idillről” beszélhetünk-e, s nem pedig *ténylegesen* is? Más szóval: miért nem tekinthető máris befejezettnek e „regény regénye”, minden további kibontakozás nélkül is, és miért nem csupán egy „regény regényére” — a Városéra — összpontosítunk a továbbiakban?

(3) *Az idill drámába fordul, avagy századunk sajtósága műfajának két újabb életalkotása voltaképp csak most kezd íródni.* — A két regényes útja, mint láttuk, 1946-ban pozitív vonatkozásban keresztezi egymást: *elvben* bármelyik megjelenhetne, csupán a papírhány miatt esik a választás a kisebb terjedelmű *Sors és jelképre*.

Három év múltán azonban majd egészen más vonatkozásban érintkezik e két könyv sorsa.

Ezt megelőzően, még 1946-ban újra napirendre kerül a Város pesti kiadásának kérdése. Lévéen, hogy az ottani első kísérletek 1943 háborús viszonyai között éppúgy meghiúsultak, mint az 1940-es erdélyi lehetőség is a Szépművészet Céhénél. S micsoda pártfogói vannak a kéziratnak ismét! Illés Endre, Darvas József, Bölöni György, Gergely Sándor, Benedek Marcell és Vértes György istápolja a regény pesti kiadását, s hiába. Az ottani kiadók is papírhányban tengődnek — egyesek meg is szűnnek —, a hazai szerzők kiadása is nagy akadályokba ütközik, hogyan adhatnák ki tehát e külföldi magyar író testes könyvét? Az akadály, ezek szerint, akárcsak a háborús időkben, továbbra is technikai jellegű. S noha a lételenségre, tetszhalott-sorsra ítélt könyv szerzője számára ez gyöngye vigasz, mégiscsak respektálandó: az országépítés emberfölötti erőfeszítései közepette egyszerűen lehetetlen annyi papírt teremteni, amennyit az író-

társadalom igényelne... De vajon csakugyan és csupán e technikai akadály állja-e az útját a pesti kiadásnak? — A *Város* Regényének egyik korabeli dokumentumából egy más jellegű akadály is fölsejlik: „Itt valamivel le kell számolnom: erdélyi író ne kereskedjék Pesten, tartson ma inkább, mint bármikor, Csokonai felkiáltásával: »Az is bolond, aki...« ... aki »vidéken« él: megdögölhet.”

Az érthetően elkeseredett szerzőnek ez az 1948. augusztus 7-i levélkitörése nem alaptalan ugyan, de egy kicsit — korai. Regénye, pontosabban: regényei regényes útjának ugyanis még egy egész évnyi szakasza van hátra ahhoz, hogy ez a kitörés ne csak helytálló, de fantasztikusan — időszerű is legyen.

1949 nyara. Kolozsváron összehívják az Írószövetség tagjait, beidézük a *Város a ködben* eszmeileg eltévelyedett, dekadens, Monarchiát visszasíró, reakciós stb. stb. szerzőjét, s a *Sors és jelkép*et megjelentetett kiadó jogörökösének, az Állami Kiadónak az igazgatója — egy személyben közvádloként és bíróként s egy névtelen Referátum alapján — nyilvános elmarasztalásban részesíti a *Város* íróját. Az író-társadalom színe előtt. Azon társadalom színe előtt, melyet bizonyos romantikus esztéták a nép és nemzet lelkiismeretként is szoktak volt emlegetni. S e megtestesült Lelkiismeret a kiadói vészgyűlésen — hallgat, mint a csuka. Azaz, mégsem egészen, mégsem egyöntetűen: „...többen mimikájukkal leplezetlenül igyekeznek magukra felhívni az igazgató figyelmét: örvendeznek, hogy végre felderült az igazság és a szellemi igazságszolgáltatás napja. Gaál Gábor komoran berekesztette a gyűlést.”

A *Sors és jelkép* és a *Város a ködben* sorsa ekkor ismét találkozik, összefut, de merőben másként, mint három évvel ezelőtt. Ekkor ugyanis nemcsak az 1949-ben megjelent első iskolai irodalomtörténeti olvasókönyv tűnik el nyomtalanul — a *Város* kéziratának a felszabadulás után nyomdafestéket látott első és egyetlen fejezetével! —, hanem a pazar fogadtatásban részesült és szétkapkodott *Sors és jelkép* köz- és magánkönyvtári meg antikvárium példányai is. Hisz logikus: ha egy és ugyanazon szerző egyik könyve tévelygő, dekadens és reakciós, milyen lehetne akkor a másik? Egy testben egy lélek, egy kézben egy penna!

De nézzük csak, miféle pennát is használt annak idején a *Város* szerzője? — Az Állami Kiadó igazgatója által az író-társadalom közerkölcse elé terjesztett Referátum részletes magyarázatot ad erre az — uram, bocsá! — *eleve* eldöntött kérdésre. Részleteset és világosat, annak ellenére, hogy Anonymusunk meglehetősen nehézkesen élt édes anyanyelvünkkel. Mondatai Artur London *Vallomásának* instruktoraira emlékeztetnek, akik a vádlott anyanyelvén faggatóznak ugyan, de valami leplezhetetlenül különös hangsúllyal s idegenszerű szórenddel és mondatszerkesztéssel. Ám a referátum, mint mondtuk, így is egészen érthető. Ha stilisztikai erényei miatt nem is, de tartalma miatt mindenképpen megérdemli, hogy — kis-

sé egybefolyó és kusza kompozícióját elemeire bontva — okulásként állítsuk a boldog Utókor elé:

1. A *Város a ködben* szerzője történelmi eseményekről ír — „de nem érti meg őket”. Sem akkor nem értette, amikor átélte, sem ma (sic!), amikor leírja őket: „Az író, mint gyermekkorában is, melyet megírt, — ma [1949-ben] sem érti, mi történt a társadalomban, amikor a földkerekséget először borította tűzbe a háború.”

2. Méliusz „sóhajtva” idézi az osztrák—magyar birodalom békeéveit.

3. „Az író nosztalgiája e »patriarkális« napok után császárok és császárnők iránti nagyon szabadelvű magatartással itatott. Az e császárok iránti elnézése és nagylelkűsége itt-ott alig különböztethető meg egy monarchista álláspontjától.”

4. Méliusz, úgymond, csak a kispolgári rétegeket ábrázolja. „Azonban tudja, hogy illik beszélni népi tömegekről és proletárokról is és ezért néhány »népből való« személyt is bemutatni törekedik. E kísérletek azonban nevetségesek — mint ahogyan több oldaluk egészen híjával látszik lenni a művészi ihlet őszinteségének. A szocialista realizmus hiányát nem lehet stílművészettel leplezni.”

5. „A díszes, nehéz irány egy haldokló irodalom íróinak a műveire emlékeztet, akik ragyogó köntössel próbálják leplezni a tartalmi ürességet. Proust, Márai a mesterei [mármint Méliusznak], akik megnehezítik a tartalom beolvasztását.”

6. A regényben a bomladozó Monarchia élete — nem eléggé egészséges! „Minden oldalon tükröződik az élet, az író bemutatta élet rothadtsága és beteges jellege. *Az író ma* [sic!] *sincs nagyon messze mindattól, amit leír.* [Kiem.: Anonymus] A könyvben nem találunk egy egészségesen-élő alakot. (...) Üresség és sötétség van. Semmi kilátása a haladásnak, a fejlődésnek, a felemelkedésnek, a boldogabb élet felé menésnek.”

7. „A kilátástalanság, a forradalmi realizmus hiánya, a borulátás, a patológikus sexualizmus és freudista elemzés nehéz légköre e könyv helyét a polgári ideológiát uraló *dekadens* [kiem.: Anonymus] irodalomban jelöli meg.”

8. „A kispolgári humanizmus, az író passzív, kontemplatív pacifizmusa nemcsak elévült (...), hanem *veszedelmes* is [kiem.: Anonymus], ma, amikor »nem elég akarnunk — cselekednünk is kell«.”

Így ám, így bizony, s nem úgy, ahogy a regényt annak idején Szemlér Ferenc, Bányai László, Dési Huber István, Illyés Gyula, Szirmai Károly, Illés Endre, Molter Károly, Bölöni György és Gábor Andor látta! Az anonymusi bűnlista azonban az idézettekkel még közel sincs lezárva; ezek csak a főbenjáró bűnök, ami azt jelenti, a kézirat további, eszmeileg és esztétikailag egyaránt éber elemzése egyáltalán nem reménytelen. „E rövid jellemzés nem tartalmazza a könyv minden téves részletét” — állapítja meg Anonymusunk meglehetősen szellemesen a Referátum zárórészében, a mai olvasóban egyszere keltve derűt és szörnyülködést, hisz

elgondolni is rossz, mi lett volna, ha a könyv „minden téves részletét” számba veszi! A Referátum terjedelme az esetben nyilván megközelítette volna a regényt... Így azonban, impozáns szerénységgel, befejezésül csupán két példát hoz fel Anonymusunk a további éber elemzés serkentésére: a könyvben egy nazarénus szektáns *helyes* magatartást tanúsít a háború kérdésével szemben — holott, tennénk hozzá mi, ez a magatartás 1914-ben merőben másfajta szektánsoknak, ti. a hazaffyas szocdemeknek volt rezerválva! —, ugyanakkor pedig a regénybeli kispolgári társadalom, melyet mélyen megráz a szeretet, az öreg császár halála, még csak tudomást sem vesz az Októberi Szocialista Forradalom létezéséről stb.”

Stb. Azaz tetszés szerint tovább folytatható. E folytatás azonban már másfajta recenzensek feladata volt. S a bűnlista immár nem állító, hanem kérdő formában gyarapodott. Mivel érte el a szerző, hogy annak idején, az imperialista-fasiszta rendszerben háborítatlanul írhatta meg a *Várost*? S mivel érte el, hogy ugyancsak háborítatlanul írhatta meg a román—magyar békés együttélés ellen (!) közönséges burzsoá nacionalista módon uszító *Sors és jelképet*? S hogyan érte el a szerző, hogy ez utóbbi könyv kézírata miatt — amely, érdekes módon, alighanem anti-antonescuánus tartalmú is egyúttal — nem tartóztatta le az antonescuánus sziguranca?

A két regény regénye, lám, 1949-ben ismét találkozott, csak merőben más módon, mint 1946 ígéretes tavaszán.

(4) *Élet és irodalom, avagy színre lép a titokzatos Ősbűn.* — Anonymus Mester egy vonatkozásban pontosan fogalmazott: „nem elég akarunk — cselekednünk is kell”. Az 1949 nyarán kinyilvánított kiadói *akárásnak* ugyanis csakhamar bekövetkezett a logikus, *cselekvő* folytatása. „1947-től kimaradtam az irodalomból, színházzal foglalkoztam. 1949. november harmadikáig. Hatodikán este jelen kellett volna lennem Vszevolod Ivanov Páncélvonatjának bemutatóján. Én rendeztem” — vezet be a *Sors és jelkép* regényes függelékének, a *Késői visszapillantásnak* az írója ezt a tetteges folytatást, már a *Város* Regényében is megörökített egyik epizód kiegészítéseként. A deus ex machina hirtelenségével egyszeriben monarchistává és Monarchia-visszasíróvá, dekadenssé és kispolgárivá, sötétté és veszedelmessé lett *Város* „egy regény regényében” ugyanis azt olvashatjuk, hogy a kiadói gyászos szertartásról a színház felé bandukolva Gaál Gábor, a *Város* jó értelemben vett egykori megrendelője röviden csak annyit mondott: „Ez, fiam, a legrosszabb jel”, ám az inkriminált mű szerzője, mintha mi sem történt volna, s egy kicsit már unva is a regény kalandjait, a *Páncélvonat* rendezői dilemmáival kapcsolatban kéri ki a Mester és Barát szakmai tanácsát... Aminek hatékonyságáról, s egyáltalán, a rendezés páratlan sikeréről — majd csak *hat év múlva* szerezhethet tudomást: „Hat év múlva értesültem róla: valóságos siker volt.

A vörös zászlós finálé alatt a közönség felállt, felugrott ülőhelyéről és az Internacionálét énekelte, az ovációk nem akartak szünni.”

Az ünnepelt darab ünnepelt rendezőjének pedig eközben — kihallgatása kétszáznegyven éjszakája közül a harmadikon — nyilván máris zuhogtak a kérdések: Mivel érte el... Mivel érte el... Mért nem tartóztatta le már annak idején a sziguranca...

Hat év, s közben kétszáznegyven *ilyen* éjszaka egyetlen meg sem jelent regény kézírata s egyetlen megjelent — és a lehető legpozitívabb eszmei értékelésben részesült — könyv miatt? Nem, ez mégsem lehetséges, itt valami félreértésről van szó, mely hamarosan kiderül s rendezőnk afféle erkölcsi elégtételként végignézheti a *Páncélvonalat* reprízeit, ha már a bemutatón nem lehetett jelen! Vagy mégsem? Vagy másról van talán szó? Nem is annyira az irodalomban, hanem az életben elkövetett hibákról? Hisz emberek vagyunk, halandók, kicsit gyávák, 'kicsit hősök, 'kicsit megalkuvók, kicsit rendíthetetlenek, de semmiképp sem Szentek, s vajon miért lenne abszolúte kizárt dolog, hogy szerzőnk, illetve rendezőnk múltjában is volt egy gyöngye pillanat? Egy olyan vétség, amelyet, igaz, évek múltán, a színre lépett Jövő társadalmában talán nem kellene szükségképpen s az ezeregy *pozitív* pillanattól elvonatkoztatva a fejére olvasni, de mit lehet tenni, a forradalmas idők — épp a majdani egyetemes humanum érdekében — nem lehetnek pánhumánusan engedékenyek és elnézők. Mit tett tehát szerzőnk csakugyan, a régi rendszerben, e rendszer mellett vagy ellen, s esetleg az új — az időközben megvalósult — szocialista rend érdekében vagy ellenére?

A felszabadulás előtti Méliusz Józsefről a felszabadulást követő évben — s épp a *Sors és jelkép* kapcsán! — állapította meg a marxista szellemiségű kritika: „Méliusz József azok közé a harcos realista írók közé tartozik, akiknél az írás és a tett, a mondanivaló és a forma egyet jelentenek. Az Új arcvonal írói csoportjának balszárnyához tartozott, és első írásaival a harmincas évek elején tűnt fel. Az Új arcvonalban megjelent regénytörödéke még a lázas formakeresést jelzi, de nemsokára eljönnek a lehiggadás évei, és ettől kezdve a fiatal Méliusz írásai a Korunkban és az Erdélyi Helikonban az erdélyi realizmus új művészi és szociális Erdély-szemléletét hirdetik. Tanulmányok, versek, elbeszélések és vitairatok, bátor emberi és harcos szociális állásfoglalások jelzik Méliusz felfelé ívelő pályáját. Az utolsó másfél évtized alatt alig merült fel irodalmi és szociális kérdés Erdélyben, amihez Méliusz ne szólt volna hozzá. Állásfoglalása mindig a harcos demokrata magatartása volt. Az erdélyi reakció leleplezése, a román—magyar kibékülés és a realista művészet szemlélet diadalra juttatása voltak emberi és írói tevékenységének állandóan visszatérő tárgyai.” (Jancsó Elemér, 1946).

Emberi mércével mérve: nem elég-e már ez is a régi, polgári rend politikai és szellemi valósága *ellen*, s az új, eljövendő szocialista rend *mellett*, annak tevékeny anticipálásaként? — Holott ekkor, 1946-ban az idő

közelsége miatt még nem is kaphatott kellő jelentőséget az az irodalmi/ mozgalmi tevékenység, melyet szerzőnk a harmincas évek legértékesebb magyar marxista folyóiratában, a *Korunk*ban fejtett ki. Egyik vezető munkatársa lenni a tudományos, filozófiai, társadalomtudományi és irodalmi anyagában egyaránt s a legjobb értelemben politizált folyóiratnak, a tizenkilences magyar forradalmi nemzedék és az európai progresszió nemzetközi orgánumának: ez önmagában is nem elégséges tett-e a főnálló polgári rend *ellen* s az elkövetkező új rend *mellett*? Oszlopos tagja lenni annak a világnézeti és irodalmi mozgalomnak, melyet az illegális kommunista párt patronál s amelynek résztvevői közül kerülnek ki jórészt a romániai magyarság leghaladóbb kisebbségi szervezeteinek, a Falvak Népeinek, a MADOSZ-nak s a Vásárhelyi Találkozóknak az aktivistái: ez önmagában is nem eléggé pozitív „eszmei bizonyítvány”-e a *Város* és a *Sors és jelkép* írójának szellemi és politikai irányultságáról? 1932-től — mint a nemrég megjelent Gaál-levelézéskötetből tudjuk — egészen a betiltásig megszaktatás nélkül publikálni e lapban, s a mintegy száz közlemény mellett valamennyi munkatárs közül a legtöbbet utazni, szervezni, „kilincselni” a lap érdekében, a Szerkesztő legközelebbi munkatársaként, két éven át a társszerkesztőjeként és — lehetséges kiutasítása esetén — virtuális utódjaként is: mindez nem eléggé pozitív eszmei karakterisztika a két regény születésének időszakára vonatkozóan?

Az író, persze, nemcsak irodalmi publikációival és irodalomszervező tevékenységével vehet részt kora forradalmi mozgalmában, hanem politikai munkásságával is. Márpedig, hogyan s miként aktivizálta magát szerzőnk, s aktivizálta-e magát egyáltalán ilyen formában is, vagy pedig — származásánál fogva — esetleg csak passzív szemlélője és literáris szimpatizánsa volt a közvetlen környezetében zajló politikai eseményeknek?

Csatáry Dániel, a történész állapítja meg e fölszabadulás előtti mozgalmi tevékenységről: „Komoly változások érlelődtek a romániai magyarság soraiban is. Az RKP irányítása alatt harcoló MADOSZ vezetői: Bányai László, Méliusz József, Kurkó Gyárfás mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar tömegeket a kétoldalú nacionalizmus bénító hatása alól kiszabadítsák, s a soraikban megindult biztató politikai fejlődést elmélyítsék és meggyorsítsák. Az 1944 áprilistól Temesvárt megjelenő illegális Bánsági Magyar Szó (...) megfogalmazza a történelem által felvetett kérdést: »Életre-halálra szóló döntés előtt áll az ország népe s vele együtt az itt élő magyarság is. (...) Mindnyájunk: románok, szerbek, magyarok, zsidók s az ellenséggé nem vált németek számára eljött az utolsó óra, amikor még határozhatunk arról, hagyjuk-e országunkat, magunkat ágyútöltelékké, szeretteinket, javainkat a tűz prédájává tenni, avagy közösen ragadunk fegyvert a közös elnyomók kiűzésére?»”

E sorsdöntő történelmi választás szorgalmazása közben a MADOSZ-

vezető Méliusz azt a csupán látszólag jelentéktelen pártfeladatot is teljesíti, hogy éjszakáról éjszakára lejegyzí az Egész Európára kiterjedő, antifasiszta ellenállást támogató rádiók híradásait... Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy a Bécsi Döntés után két évig Valeriu Novacúval illegálitásban dolgozó s illegális lapot szerkesztő Méliusz lesz a sorsdöntő, forradalmi fordulat — 1944. augusztus 23. — napján az összekötő kapocs a romániai magyarság forradalmi szervezetéhez, a MADOSZ-hoz csatlakozni kívánó egyik erdélyi értelmiségi és politikus csoport, illetve a romániai ellenállási mozgalmat szervező és vezető RKP között. Mint ahogy az is inkább jelképesnek, semmint véletlennek tekinthető, hogy épp a „polgári” Méliusz temesvári lakására esett a választás: ott tartják meg a Párt Központi Bizottságának képviselői a Németországgal kötött szövetségből való kilépés utáni első gyűlést az ellenállási mozgalom egyéb képviselőivel... Călugăru, a KB küldötte, Buteanu, a baloldali nemzeti parasztpárt képviselője, Bányai László, az Észak-Erdélyből menekült illegalista, Boro Popovics, a jugoszláv partizánmozgalommal is kapcsolatot tartó romániai szerb nemzetiségi ellenállás résztvevője, Sălăjan, az RKP bánási titkára, Valeriu Novacu, a mozgalmi társ és Méliusz József, a MADOSZ-vezető így hozza meg utóbbi temesvári lakásán az első határozatot: kiszabadítani a karánsebesi börtönből a kommunista és demokrata foglyokat... Jelképes értelmű találkozás! Ákárcsak, évekkel ezelőtt, egy hasonló találkozás egy hasonlóan „polgári” értelmiségi-aktivista, Josip Vidmar ljubjanai villájában, amelyen ma emléktábla hirdeti: itt alakult meg az Osvobodilna Fronta, a szlovéniai antifasiszta és forradalmi erők ellenállási mozgalma... Ami aztán közvetlenül e Temesvár—Gyárvaros-i, Ofcea utca 10-es számú „polgári” lakásban történtek után következik, az már nem is tűnik véletlennek, csupán logikusnak: a lap azon szerkesztőivel, akikkel pártmegbízásból már 1943-ban kapcsolatot teremtett, Méliusz József 1944. augusztus 25-én a nép nevében, petőfies gesztussal lefoglalja a *Déli Hírlapot*, „menesztvén a főszerkesztőt, Puhala tanár urat és a horthysta, Hitler-barát bagázst”...

Ember — nem hős, csak tevékeny, az írott szó mellett politikailag is aktivizálódott mozgalmi ember —, aki emelt fővel, egyenes gerinccel és nyugodt lelkiismerettel várhatja a felszabadulást, az új rend színre lépését, amelyért maga is tisztességgel megküzdött.

De nem! 1944. október elején egy vészjósló jel adja tudtára, hogy saját táborában — gyanúba fogták: hiába jelentkezik az önkéntesek sorába, a németeket visszazorító hadseregbe, indoklás nélkül visszautasítják; „megtagadták kivívott jogomat fűbe harapni a fronton, ha úgy hozza a sors”... E több, mint váratlan fordulatot azonban újabb, s még kínosabb meglepetés követi: az elutasított önkéntest 1944. november 3-án — az *első* november 3-a! — átadják a Vörös Hadsereg politikai frontrendőrségének, s három napba telik, amíg bebizonyítja, hogy — nem állt sem a Gestapo, sem az Intelligence Service szolgálatában... Az elegáns szov-

jet ezredes végül is bocsánatot kér — francia nyelven —, majd saját autóján szállítja haza az alaptalanul meggyanúsítottat, s ígéretéhez híven meg is akarja torolni a provokációt: letartóztat egy hitlerista áhírlapírót és stricit, aki a szigurancának is besúgója volt...

A gyanú tehát feloldódott, az ártatlanul meghurcolt ember megkapta az elégtételt, s a provokátor is elnyerte méltó büntetését. Már ismét idill, majdnem idill! Vagy mégsem? — A besúgó besúgó volt ugyan, de nem a Város és a Sors és jelkép írójaé is egyúttal, s a Vörös Hadsereg frontrendőrsége előtt elosztatott gyanú sem az egyetlen és igazi gyanú volt. Mikor és mit véthetett hát ez a mozgalmi íróember? S egyáltalán, hol véthetett: irodalmi publikációiban, a MADOSZ-ban, a Korunk-mozgalomban, a Pártban, a népfront-szellemiségű ellenállási mozgalomban?

A két regény regénye főszereplőjének sorsát mindennél jobban épp az jellemzi, hogy e tragikusan regényes történet mozgatórugóit vizsgálva nagyon nehéz vagy éppenséggel lehetetlen is szétválasztani az élet és az irodalom luciferi motívumait, sorsot kreáló embertelen hatóerőit.

(5) *Az Ősbűn forrásánál, avagy hogy is áll a dolog: az élet írja-e az irodalmat, vagy az irodalom az életet?* — A fatális Vétség, mely sorsdöntően megpecsétli a két regények és szerzőjének, sőt családjának a sorsát is, látszólag egy — s ez nem szójáték — látszólagos mozgalmi ballépéssel kezdődik.

1943 tavaszán, az illegális kommunista párt bánsági titkárságának megbízásából tett dél-erdélyi útról visszatérve, szerzőnk egyívnyi jelentést ír tapasztalatairól. A személyesen látottak és hallottak alapján ad választ a titkárság azon, az utazás ötletét és tervét adó kérdésére, hogy hol tart a romániai magyar értelmiség, csatlakozna-e egy demokratikus alapozású ellenállási mozgalomhoz stb. E politikai beszámoló szerzője három évtized múltán, a Sors és jelkép második kiadásának regényes függelékében érthető keserűséggel állapítja meg beszámolójáról: a bánsági titkárságon nem volt vele olyan sikere, mint lett volna, ha netán — a politikai rendőrségnek írja... Ellenkezőleg, a Jelentést teljes sikertelenség koronázza: a titkárság egyik türelmetlen értelmiségi ideológusa közli a megbízatás végrehajtójával, hogy — megrovásban részesül a beszámolóban tanúsított „békülékeny intellektualizmusáért”!

E megrovás érdemtelen kiérdemlője három évtized múltán is dilemmában van: „Ma sem tudom pontosan, valóban a realitásérzék hiányára árulkodott jelentésem? Bűnösen megértőnek, opportunistának bizonyultam az osztályellenséggel szemben? Akikkel sorsunkról dialogizáltam, ellenségnek kellett volna őket tekintenem? Talán túl szubjektíven közvetítettem volna a magam alkotta képet a valóságról? A terminológiám volt túl szabados? Vagy nem egyezett esetleg a jelentett kép a feltételezettel?” — Ez utóbbi kérdésre újabb kérdés felel, azonban mai távlatból, a harmincas évek végének mozgalomtörténeti tanulságai tudatában

e kérdésnek immár *állító* funkciója van: „Ügylehet épp a képbe foglalt tények valósága nem felelt meg egy eleve optimista, netán illúziós elvárásnak?”

Amivel kapcsolatban a Jelentés szerzőjének ekkor, 1972-ben, életének poklait megjárva már nem volt oka a dilemmára, az ennek az egykori, látszólagosan téves mozgalmi lépésnek a személyes jelentőségével függ össze: „Jelentésem miatt a valósággal együtt én is bonyolult helyzetbe kerültem, kiderült: személyes valóságom nem azonos azzal a rólam alkotott elképzeléssel, amelynek alapján felderítő munkára küldtek az emberi valóságok szövevényébe.” Más szóval: a Jelentés révén kétségbe vonatott a szerző emberi, erkölcsi, mozgalmi integritása, megszületett a sán-da Gyanú, melynek kiváltója, e famózus Jelentés, a későbbiek során az Ősbűn funkcióját fogja megtestesíteni a regények szörnyű regényében.

Hisz a továbbiakban épp erről lesz szó: életnek és irodalomnak, mozgalmi „vétségnek” és irodalmi „reakciósságnak” förtelmes egybefonódásáról. A logika ugyanis — a lágerprózákban és a Pörök dokumentumaiból azóta oly plasztikusan feltárult logika — végtelenül egyszerű volt. Eszmeileg elhibázott, megalkuvó, engedékeny stb. stb. a Jelentés? — Mi más lehetne tehát a *Sors és jelkép* is, amely az első kiadás előszavának nyílt bevallása szerint is ugyanazon a felderítő úton, a Temesvár—Arad—Enyed—Szeben—Brassó térségben fogant, mint a Jelentés? S ha eszmeileg elhibázott etc. a Jelentés és a *Sors és jelkép*, mi más lehetne a *Város* is, amely a szerzőnek ugyanazon válságos időszakában, alig két-három évvel ez utóbbiak előtt íródott?

A Gyanú újabb gyanút, az Ősbűn újabb bünt szül eszeveszett következetességgel, s nem tudni, mi tekinthető e feltartóztatathatlan folyamat paroxizmusának. Az e pillanat-e, amikor *nem* a sziguranca besúgó, hanem *saját* táborának emberei inszinuálják a szerzőt a Vörös Hadsereg frontrendőrségénél azzal a hallatlan marhasággal, hogy egyenesen a Gestapo vagy az Intelligence Service embere? Vagy az-e, amikor 1945 tavaszán, a frontrendőrségnél való próbálkozás sikertelen epizódja után bizonyos „X. Lajos nevű fizetéses aktivista” — akivel Méliusz József 1942-től együtt dolgozott az illegalitásban — vizsgáló bizottság elé citálja és felelősségre vonja szerzőnket, mivel a Magyar Népi Szövetség Kiskönyvtárának szerkesztőjeként, úgymond, szervezeti pénzen adja ki saját írásait? (Holott a vádlott nyomdai nyugtákkal igazolja: két, csakugyan megjelentetett kis füzetének minden költségét, a papírt s a nyomdát is *saját* pénzből fizette, s a kereskedelmi haszon az MNSZ pénztárába folyt be...) Vagy inkább az a pillanat képviseli-e ennek az elemi erővel sodródó folyamatnak a paroxizmusát, amikor az Állami Kiadó igazgatója, a régi *Korunknak* — tehát a már akkor „eltévelyedett” Méliusznak is! — a munkatársa a vészbíró szerepében beterjeszti Anonymusunk Referátumát? Vagy inkább az ezt megelőző pillanat-e, amikor Anonymusunk — egy bizonyos S. J., az akkoriban igen fontos pozíciót

betöltő inszINUÁLÓ — 1949 nyarán aláírás nélkül nyújtja át Referátumát a kikészítendő regényről, holott azt már 1942-ben is olvasta, s *akkor* rajongott érte, akárcsak a földalatti mozgalom más magyar részvevői is, akikhez elkerült a kézirat?

Az irracionális eseményok lehetetlenné teszi a racionális értékelést. Ami nyilvánvalóan látszik, az az, hogy élet és irodalom olyan sorsszerűen fonódott egybe e két regény regényében, hogy nehéz eldönteni, objektíve melyik nyomhatott többet a latban a szerző kompromittálásakor: a mozgalmi élet-e, vagy az ettől elválaszthatatlan irodalom. Mert ez utóbbi csakugyan elválaszthatatlan volt az előbbtől. A *Sors és jelkép* például — a szerző ezt soha nem is tagadta — valóban ugyanazon élmény- és tapasztalatforrásból táplálkozott, mint a Jelentés, s a déi-erdélyi állapotokat e könyv sem festette rózsásabb színben — az „evele optimista, netán illúziós elvárásnak” jobban megfelelően —, mint a politikai beszámoló. S ezt az összefüggést aztán a meta-irodalmi kritika bőségesen kamatoztatni tudta: a szerző életútjának adatai közül egyforma szenvedélylyel lehetett előráncigálni olyan részmozzanatokot, amelyek, quasi, a műveit is „kompromittálják”, mint ahogyan a művekből is ki lehetett szagatni, összefüggéseikből kitépdesni olyan részeket és epizódokat, amelyek „sikeresen” szolgálhatták a mozgalmi élet befektetésének Fentibb Célját. Élet és irodalom e fura dialektikája miatt mondható tehát, hogy a *látszólagos* mozgalmi ballépés csak *látszólag* volt az egyetlen, tragédiát kiváltó tényező. Szerepet kapott, jócskán, az irodalom is.

Bűnös a felszabadulás előtti mozgalmi tevékenységében, bűnös a felszabadulás előtt írt irodalmában? Mért ne lehetne hát bűnös az 1945 utáni időszakában is? Lám, mondják, szerkesztői pozíciójával visszaélve, szervezeti pénzen nyomtatta ki saját füzetait. S ugyancsak szerkesztői minőségében követte el, lám, a mindennél nagyobb főbenjáró bűnt is: előszót írt hozzá, s beintegrálta a Magyar Népi Szövetség Kiskönyvtárába Josip Broz Tito eredetileg Párizsban megjelent füzetét a jugoszláv partizánháború történetéről! Ami akkor, természetesen, összhangban volt valamennyi állami és pártdirektívával, de most, 1949-ben, a Tájékoztató Iroda határozatának „fényében”, merőben más minősítésre érdemesült...

A Gyanú gyanút szül, az Ősbűn újabb bűnt kreál, még hozzá nemcsak előre, hanem ha kell, hátrafelé is haladva az Időben, akár az Ősbűn előtti „prekriminális”, „előbűnös” időszakba is beleturkálva. Így történt meg, hogy — ellentétben az 1943-as, Jelentés általi vétséggel, amely nem került a nyilvánosság elé, csak afféle kulisszák mögötti sorsdöntő tényezőként hatott, a „regény regénye” műfaj inkognitóban maradó „rendező-elveként” — egy 1940-es, ezúttal irodalmi/ideológiai „előbűn” a nyilvánosság elé is került, „fölmelegítődött”, „aktualizálódott”. Szerzőnkre ugyanis, mint a *Sors és jelkép* 1972-es regényében írja, a régi *Korunk* beállítás előtti utolsó számában „balról ráhúzzák a vizeslepedőt” a *Korunk* előző számaiban Márai könyveiről írott cikkeiért. Nos, a *Sors és*

jelkép első megjelenése után — nemcsak a „majdnem idill”-ről, hanem a Gyanú szívós és lappangó jelenlétéről is tanúskodva — a szociáldemokráta, s tetejében még kommunista szimpátiákkal sem „vádolható” *Erdély* című lap merészen ráolvassa a szerzőre: a marxista Méliusz József a *nagypolgári* Márait utánozza stílusában... S mit számít ez, mondhatnánk ma, esetleg egy „mínuszt” a mű alkotói, írói erényei szempontjából, azokról pedig épp elég jót mondott — nem a szocdem, hanem a marxista szellemiségű szakkritika... Ám ez a másnapos okoskodás merő naivitás, hisz a *nagypolgári* Máraival való „rokonság” nyomatékos hangsúlyozása az *Erdély* 1946-os cikkében azonos kontextusban fordult elő azzal a — nyílt besúgással, hogy Méliusz József, a romániai Magyar Írószövetség főtitkára s az *Utunk* felelős szerkesztője, lám, „sorozatosan” közli lapjában „Bacovia, a legdekadensebb élő román költő” rothadásszagot árasztó — közkedvelt szóval: defetista — verseit”... Ez pedig, tudjuk, akkor-tájt közel sem csupán *esztétikai* eltévelyedést jelentett, s a Márai-epizód ilyen kontextusba való ügyes bevetése természetesen csakis fokozhatta az „előbűn” jelentőségét. Amikor pedig, három év múltán, a famózus Referátum famózus Anonymusa ismét fölemlíti, amúgy melleleg, hogy Méliusznak Proust és Márai a mestere, vagyis „egy haldokló irodalom” képviselői, „akik ragyogó köntőssel próbálják leplezni a tartalmi ürességet” — akkor a szocdem *Erdély* „balossága” és a „marxista” balosság félelmetes rezonanciát teremtve cseng össze ennek az Ősbűnt is megelőző előbűnnek a megítélésében.

A lényeg tehát az, hogy a regények — és szerzőjük meg családja — sorsában életnek és irodalomnak egy specifikus dialektikája érvényesült, specifikus következményekkel. A *Sors és jelkép* függeléke így sommázza e következményeket: „Teltek az évek, elfelejtődött a könyv, az író, akárha soha elő sem fordultak volna ezen a földön, ebben a hazában. Különbösen is híre járt, hogy meghalt ő is, nemcsak a könyvében szereplő felesége pusztult el nyomorultul. Ugyancsak könyvemben szereplő gyermekem sorsáról pedig hallgassak. Nehogy dumas-i szívfacsarással vádoljanak meg keményebb kötésű vagy csupán az esztétikum immanenciájára hűvösebben figyelő olvasók, arról nem is szólva, hogy — fölösleges kényelmetlenséget okozni. De mindezek ellenére, mániákusan ragaszkodunk ahhoz, hogy élet és irodalom, történelem és irodalom, valóság és irodalom összefügg.”

Az élet, a történelem, a valóság szintén — és továbbra is ragaszkodott ehhez az összefüggéshez. Szintén és továbbra is: mániákusan.

(Befejezés a következő számunkban)